

Samen! – en met de overheid: de publieke opinie over solidariteit

Paul Dekker
Pepijn van Houwelingen
Josje den Ridder
Lotte van Vliet

Sociaal en Cultureel Planbureau
Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

Den Haag, mei 2013

R A A D V O O R
M A A T S C H A P P E L I J K E
O N T W I K K E L I N G

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling is de adviesraad van de regering en het parlement op het terrein van participatie van burgers en stabiliteit van de samenleving. De RMO werkt aan nieuwe concepten voor de aanpak van sociale vraagstukken.

De Raad bestaat uit onafhankelijke kroonleden: de heer mr. S. Harchaoui (voorzitter), de heer drs. B.J. Drenth, de heer prof. dr. P.H.A. Frissen, de heer dr. E. Gerritsen, mevrouw drs. J.G. Manshanden MPA, de heer prof. dr. L.C.P.M. Meijs en mevrouw prof. dr. I. van Staveren. De heer dr. R. Janssens is algemeen secretaris van de Raad.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
Rijnstraat 50
Postbus 16139
2500 BC Den Haag
Tel. 070 340 52 94
Fax 070 340 70 44
www.adviesorgaan-rmo.nl
rmo@adviesorgaan-rmo.nl



Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Basisontwerp: Christoph Noordzij, Wierum
Figuren: Mantext, Moerkapelle

© Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag, 2013
*Niets in deze uitgave mag worden openbaar gemaakt of veelevoudigd,
opgeslagen in een dataverwerkend systeem of uitgezonden in enige vorm
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welk wijze dan ook zonder
toestemming van de RMO.*

Inhoud

Belangrijkste bevindingen 4

1 Ten geleide 6

2 Wat is solidariteit? 7

2.1 Associaties 7

2.2 Omschrijvingen 11

2.3 Eigen ervaringen: het geven en ontvangen van solidariteit 15

2.4 Reflecties op de betekenis van solidariteit 18

Noten 19

3 Stellingnames 20

4 De overheid of 'de mensen zelf'? 27

Noot 30

Onderzoeksverantwoording 32

Belangrijkste bevindingen

- Solidariteit is in de ogen van burgers een breed begrip. Mensen associëren solidariteit met woorden als ‘samen’ en ‘voor elkaar’. Solidariteit lijkt synoniem voor iets voor een ander over hebben. Het is het tegenovergestelde van ‘ieder voor zich’.
- Solidariteit heeft voor de respondenten betrekking op ‘alles’ wat mensen voor elkaar doen en dat betekent dat het iets is dat op allerlei niveaus en op veel manieren voorkomt. Solidariteit heeft volgens burgers te maken met kleine en directe dingen, zoals het helpen van je buurvrouw of het steunen van een collega. Maar het kan ook betrekking hebben op het steunen van onbekenden of ‘zwakkeren’ in het algemeen of over het betalen van belastingen. Uit veel associaties met het woord solidariteit wordt niet duidelijk aan welk niveau men denkt.
- De meerderheid van de Nederlanders vindt dat de solidariteit in ons land afneemt. In de enquête meent 82% dat het steeds meer ‘ieder voor zich’ wordt en slechts 11% vindt dat we nu minstens zo solidair zijn met elkaar als 20 à 30 jaar geleden.
- Gevraagd naar persoonlijke voorbeelden van solidariteit denkt men aan allerlei levenssferen (gezin, familie, buurt, werk), maar zelden aan solidariteit via de verzorgingsstaat. Desgevraagd zien de meeste Nederlanders bij de instandhouding van solidariteit echter wel een belangrijke rol voor de overheid weggelegd. 64% van de geënquêteerden is het eens met de stelling dat de overheid onmisbaar is voor de solidariteit tussen sterken en zwakken, en 47% is het oneens met de stelling dat de overheid de solidariteit minder moet organiseren en dat meer aan de mensen zelf moet overlaten; 15% is het daarmee eens en 33% is neutraal.
- Voorstanders van door de overheid georganiseerde solidariteit voeren aan dat er zonder de overheid onvoldoende solidariteit zal worden opgebracht omdat mensen daar (tegenwoordig) onvoldoende toe geneigd zijn of omdat ze daar door omstandigheden onvoldoende toe in staat zijn. Andere argumenten zijn dat de overheid een voorbeeldfunctie heeft bij het tot stand brengen van solidariteit en dat het voor ontvangers van solidariteit prettiger is als de overheid inspringt dan wanneer ze direct afhankelijk zijn van mensen in hun omgeving.

- Voorstanders van door de mensen zelf georganiseerde solidariteit wijzen op de tekortkomingen van de overheid: zij kan solidariteit niet bevorderen, het moet uit mensen zelf komen, overheidsbemoeienis zorgt voor hoge kosten en perverse effecten (bijvoorbeeld afhankelijkheid). Ook speelt bij deze groep de angst voor betutteling en de gehechtheid aan de eigen vrijheid.
- Veel voor- en tegenstanders lijken van hetzelfde principe uit te gaan. Het is beter als de mensen uit zichzelf solidair zijn, maar als dat onvoldoende gebeurt, moet de overheid wat doen.

1

Ten geleide

Solidariteit is een thema waarvoor veel aandacht is in de media en de politiek. In veel recente discussies over de toekomst van de verzorgingsstaat wordt het woord genoemd. Wanneer er wordt gesproken over de toekomst van de pensioenen of de AOW gaat het over solidariteit tussen generaties; wanneer het gaat over de ww betreft het solidariteit tussen werkenden en niet-werkenden; en bij discussies over zorgverzekeringspremies gaat het over de solidariteit tussen arm en rijk. Die discussies gaan onder andere over de vraag in hoeverre de overheid solidariteit moet organiseren en in hoeverre mensen dat onderling zouden moeten doen. Is solidariteit een kwestie van eigen verantwoordelijkheid?

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) brengt over dat laatste onderwerp een advies uit en heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gevraagd ter gelegenheid daarvan een klein opinieonderzoek te houden over het thema solidariteit. Het onderzoeksrapport is een bescheiden verslag van dat opinieonderzoek, waarin associaties en opvattingen over solidariteit in kaart worden gebracht. Het rapport beslaat twee hoofdvragen. De eerste vraag is waar mensen aan denken bij het woord solidariteit. Wat betekent solidariteit voor hen? De tweede vraag is in hoeverre mensen een rol zien voor de overheid bij het tot stand brengen van solidariteit. We beantwoorden die vragen met behulp van een opinieonderzoek dat in april 2013 is uitgevoerd onder 1.077 respondenten (zie de onderzoeksverantwoording pagina 32).

2

Wat is solidariteit?

We hebben op drie manieren geprobeerd te achterhalen welke betekenis mensen aan solidariteit geven. Als eerste vraag in de enquête hebben we iedereen verzocht in enkele trefwoorden associaties bij het begrip te noteren. Na enkele gesloten vragen hebben we ongeveer een kwart van de respondenten gevraagd iets te schrijven over de betekenis van het begrip. De helft van de respondenten kreeg de vraag of zij een situatie konden noemen waarin zij solidariteit ontvingen of zich solidair toonden. We bespreken deze drie sets van vragen hier apart en sluiten af met enkele overkoepelende observaties over de betekenis van solidariteit zoals die uit de verschillende vragen naar voren is gekomen.

2.1 Associaties

We beginnen met de vraag waarmee Nederlanders het woord ‘solidariteit’ associëren. Om hier meer zicht op te krijgen hebben we gevraagd om in maximaal vijf trefwoorden of korte zinnen te omschrijven waaraan men denkt bij het woord ‘solidariteit’.¹ 90% heeft bij deze trefwoordvraag minstens één associatie opgeschreven.² Het woord ‘solidariteit’ roept dus bij de meeste mensen diverse associaties op. De woorden die genoemd worden zijn heel divers, maar het is duidelijk dat sommige woorden vaker worden genoemd dan andere. De tien meest genoemde woorden³ zijn (met tussen haakjes het percentage respondenten dat dit woord heeft opgeschreven)⁴:

samen (37%), elkaar (15%), saamhorigheid (15%), delen (9%), respect (7%), helpen (7%), sociaal (6%), eerlijk (6%), gelijkheid (5%) en eenheid (5%).

Figuur 1.

Veelgenoemde trefwoorden (op alfabetische volgorde)



Bron: SCP (SOS'13 = Survey Opinions over Solidariteit 2013). De figuur is gemaakt met behulp van tagcrowd.com

Als mensen aan solidariteit denken, dan noemen ze heel vaak het woord 'samen', 'elkaar' of 'saamhorigheid'. Solidariteit is blijkbaar iets wat mensen samen doen, met elkaar. Om iets inzichtelijker te maken hoe deze woorden worden gebruikt, staat in figuur 1 een visuele weergave van de meest genoemde woorden. Mensen konden één woord noemen of een paar woorden opschrijven. De woorden die vaak in combinatie met elkaar worden

genoemd zijn in deze figuur verbonden met streepjes, zodat de uitdrukkingen die mensen gebruiken in hun geheel zichtbaar worden. Hoe groter het woord of de uitdrukking, hoe vaker de respondenten het noemen. Ook hier zien we dat 'samen' en 'saamhorigheid' de grootste en meest genoemde woorden zijn. Die woorden worden vaak als losse associatie opgeschreven, maar komen ook voor in combinatie met andere woorden. Het gaat dan om zinnnetjes als 'samen delen', 'samen (iets) doen', of 'samen sterk'. Als we een blik werpen op de andere associaties die respondenten vaak samen met 'samen' opschrijven, dan zien we dat het woord vaak voorkomt met woorden als 'eenheid', 'saamhorigheid' en 'gelijk(waardig)heid'. Een respondent schrijft:

'Samen doen; samen sterk; samen een doel; samen'

Wat opvalt, is dat het woord 'elkaar' niet vaak als losse associatie voorkomt, maar juist wordt opgeschreven in combinatie met andere woorden. Men noemt dingen als 'er voor elkaar zijn', 'iets voor elkaar overhebben', 'elkaar helpen', 'rekening houden met elkaar' of 'voor elkaar zorgen'. Bijna al deze uitdrukkingen betekenen iets in de trant van 'opkomen en zorgen voor elkaar', 'elkaar steunen' en 'ervoor elkaar zijn'. Respondenten willen dus met het woord 'elkaar' vooral tot uitdrukking brengen dat solidariteit betekent dat men elkaar steunt en helpt. Iemand schreef bijvoorbeeld de volgende drie associaties op:

'Elkaar helpen; Elkaar ondersteunen; Bij calamiteiten er voor elkaar zijn.'

En een ander associeert 'solidariteit' op de volgende wijzen met 'elkaar':

'Eens zijn met elkaar; Opkomen voor elkaar; Denken met elkaar; Rekening houden met elkaar.'

Andere woorden maken duidelijk wat we 'samen' en voor of met 'elkaar doen', namelijk 'helpen', 'steunen', 'delen' en 'meeleven'. Solidariteit geeft dus uitdrukking aan een gevoel van gezamenlijkheid waarbij je iets voor iemand doet, ofwel door actief te helpen, ofwel door iemand te steunen. Daarnaast is er uiteraard ook een groep die bij 'solidariteit' vooral denkt aan het steunen en helpen van mensen die het wat minder hebben. Bij

respondenten die het trefwoord ‘delen’ hebben opgeschreven lezen we namelijk ook vaak uitdrukkingen als ‘sterkste schouders, zwaarste lasten’ en ‘zorgen voor elkaar’.

Een woord dat vaak wordt genoemd, maar niet direct in dit rijtje thuis lijkt te horen, is het woord ‘respect’. Het is een woord dat vaak als losse associatie wordt opgeschreven. Dat geeft dus weinig inzicht in wat men precies bedoelt met respect. De andere associaties die mensen die respect noemen opschrijven, geven wellicht een beter beeld. Woorden en uitdrukkingen als ‘normen en waarden’, ‘verdraagzaamheid’ en ‘begrip voor elkaar’ maar ook ‘saamhorigheid’ worden door veel van de respondenten die ‘respect’ opschrijven ook genoemd. Deze groep respondenten associeert ‘solidariteit’ blijkbaar vooral met tolerantie en begrip voor elkaar en een gevoel van saamhorigheid. We komen verderop nog terug op betekenis van de associatie ‘respect’.

Jongeren (13%) noemen ‘respect’ veel vaker dan ouderen (5%), terwijl bij het woord ‘solidariteit’ ouderen (10%) weer twee keer zo vaak aan ‘delen’ denken dan jongeren (5%). Dat laatste geldt overigens ook voor een woord als ‘vakbonden’. Mogelijk dus dat jongeren ‘solidariteit’ eerder associëren met respect, tolerantie en begrip voor elkaar, terwijl ouderen eerder denken aan het elkaar helpen en ondersteunen.

Wat ook opvalt, is dat slechts 3% van de respondenten het woord ‘solidariteit’ spontaan associeert met instituties of publieke debatten die de afgelopen maanden in de media aan het thema solidariteit zijn gekoppeld. Denk bijvoorbeeld aan ‘vakbonden’, ‘pensioenen’ of ‘belastingen’ waarmee solidariteit van overheidswege vorm wordt gegeven of associaties als ‘pensioenstelsel’, ‘zorgpremie’, ‘generaties’ of ‘ontwikkelingssamenwerking’. Slechts één respondent schrijft het woord ‘verzorgingsstaat’ op.

Evenmin frequent genoemd, maar wel aardig om te vermelden is dat 3% van de respondenten het woord solidariteit associeert met ‘Polen’, ‘Walesa’ en ‘Gdansk’, een verwijzing dus naar de beroemde Poolse vakbond Solidariteit van Lech Walesa.

De meeste associaties van het woord solidariteit lijken een positieve betekenis te hebben. Het zijn ‘warme’ woorden als samen en gezamenlijk die iets positiefs uitdrukken. Sommige associaties zijn expliciet positief: ‘de juiste weg’, ‘goed’, ‘normaal’, ‘positief’. Anderen geven juist een negatieve waardering – ‘achterhaald’, ‘zielige-mensen-industrie’, ‘helaas teveel

ziektekosten betalen' – wanneer hen gevraagd wordt waar zij aan denken bij het begrip solidariteit.

2.2 Omschrijvingen

Een kwart van de respondenten kreeg de volgende vraag: 'Wat betekent 'solidariteit' voor u? U kunt een algemene omschrijving geven maar ook een voorbeeld waarin voor u heel duidelijk sprake is van solidariteit.' De antwoorden op deze vraag laten dezelfde thema's zien als die op de vraag naar trefwoorden, maar de vraag geeft mensen de gelegenheid om meer uitleg te geven over de betekenis die zij aan solidariteit geven. De antwoorden op deze vraag geven daarmee een rijker beeld van de associaties en overwegingen.

Samen voor elkaar

In overeenstemming met de vraag naar associaties komt naar voren dat mensen bij solidariteit vaak denken aan 'samen' of 'met elkaar'. Solidariteit is het tegenovergestelde van 'alleen' of 'ieder voor zich'. Mensen geven op verschillende manieren aan dat solidariteit voor hen betekent dat je iets voor een ander doet, elkaar helpt of steunt. Ook geven de respondenten regelmatig aan dat de betekenis van solidariteit voor hen ligt in het gezamenlijk nastreven van een bepaald doel of een bepaalde richting.

'Samen voor elkaar.'

'Gewoon mensen die elkaar helpen in allerlei alledaagse situaties...'

'Simpelweg: er op de juiste momenten voor elkaar zijn, elkaar steunen, ieder naar beste kunnen. Dat kan zijn binnen een gezin, binnen een werkring, noem maar op, dus ook binnen een gemeente of binnen een land.'

Meer in het bijzonder geeft een deel van de respondenten aan dat die hulp of steun een overdracht van sterkeren naar zwakkeren inhoudt. Ze noemen de 'sterkste schouders', rijken die rekening moeten houden met mensen die het minder hebben of betalen naar 'draagkracht'. Mensen associëren

solidariteit dus met een vorm van herverdeling. Soms noemen ze dat woord expliciet, maar zowel met betrekking tot de overdracht als in het expliciteren van wie de zwakkeren zijn, variëren de antwoorden in concreetheid. In sommige gevallen laten de respondenten in het midden waar de overdracht uit bestaat (iets doen) en wie de zwakkeren zijn. Anderen geven een concreter antwoord en benoemen de in hun ogen 'zwakkere' groepen. Zij noemen bijvoorbeeld: mensen met een ziekte, ouderen, gehandicapten, mensen die het financieel moeilijk hebben en minderheden. Ook zijn er respondenten die de overdracht concreet maken, bijvoorbeeld in financiële termen of door voor mensen op te komen.

'De sterken dragen de zwaarste lasten, dit ten behoeve van de zwakkeren in onze samenleving.'

'Een gedeelte van je loon inleveren voor de minder bedeelden, op elk vlak. Maar ook iets voor anderen doen, bijvoorbeeld vrijwilligerswerk, sportclub, vriendenkring of familie...'

'Niet alleen op sociaaleconomisch gebied, maar ook op andere gebieden kan er sprake zijn van solidariteit. Mannen die opkomen voor vrouwenrechten, hetero's die tegen discriminatie van homo's strijden, blanken die tegen racisme zijn of autochtonen die zich inzetten voor gelijke behandeling van allochtonen. Dit zijn allemaal gevallen waarin mensen die niet tot een minderheid behoren, uit moreel oogpunt zich inzetten voor de rechten en gelijke behandeling van minderheden.'

In het volgende antwoord zit ook een altruïstisch element dat we vaker terugzien: solidariteit is dan het idee dat je iets voor iemand doet (financieel of immaterieel) zonder er iets voor terug te krijgen, ook al gaat dat (soms) ten koste van jezelf.

'Bij solidariteit denk ik aan samen dingen doen of juist iets voor een ander overhebben zonder er altijd precies iets gelijks voor terug te krijgen. Ga eens af en toe in de schoenen van een ander staan en ben blij dat jij bepaalde dingen wel kunt doen en zie daarna hoeveel plezier je er een ander mee kan doen.'

'Solidair zijn met iemand, aardig zijn voor iemand, iemand iets gunnen, soms ten koste van jezelf...iets voor de ander over hebben...'

Niet iedereen is het er echter mee eens dat solidariteit ten koste van jezelf moet gaan:

'...gaat soms ten koste van jezelf. Bron: Wikipedia (...). Vind persoonlijk dat het niet altijd ten koste van onszelf hoeft. Voor mijzelf is het voornamelijk kijken naar wat het uiteindelijke doel van een groep is en wat ik daar aan kan bijdragen.'

Een aantal mensen geeft ook aan waar voor hen de grens van hun solidariteit ligt. Iemand zegt wel solidair te willen zijn met mensen die niet kunnen werken, maar niet met 'beroepswerklozen'. Anderen keren zich expliciet tegen het misbruiken van solidariteit of vinden dat het niet de bedoeling is dat hardwerkenden worden gestraft door voor de rest te moeten betalen.

Respect en gelijkheid

We zagen in figuur 1 al dat mensen solidariteit ook associëren met 'respect' voor de ander. Bij de beschrijvingen wordt iets duidelijker wat mensen daarmee bedoelen. Voor sommigen betekent solidariteit dat je een ander helpt en dat op een respectvolle manier doet. Anderen maken duidelijk dat die respectvolle manier eruit bestaat dat je iemand helpt of steunt zonder rekening te houden met diens achtergrond.

'Solidariteit betekent voor mij betrokken zijn op- en met elkaar, met inachtneming en respect voor ieders eigen identiteit/geloofsovertuiging.'

'Meevoelen met anderen, sociaal zijn, elkaar met respect bejegenen, elkaar helpen waar dat nodig is.'

'Je inzetten voor elkaar, zonder aanzien des persoons.'

Naast het woord respect worden er nog andere 'sociale' termen gebruikt zoals tolerantie, verbondenheid, eensgezindheid en medeleven. Ook klinkt regelmatig door dat mensen met solidariteit streven naar gelijkheid of gelijke kansen.

'Rekening houden met het feit dat niet iedereen gelijke kansen en mogelijkheden heeft om zaken te organiseren en te besteden.'

‘Gelijkheid of je nu blank of allochtoon bent.’

Overheid en samenleving

In een citaat hierboven geeft iemand aan dat solidariteit op verschillende niveaus kan voorkomen: binnen een gezin, op het werk, in de gemeente of in een land. De meeste reacties op de vraag naar solidariteit zijn minder expliciet over de schaal waarop dit voorkomt. Solidariteit wordt door de meeste mensen opgevat als iets doen voor elkaar, zonder dat zij daarbij duidelijk maken op welk niveau dat gebeurt. Solidariteit is blijkbaar iets dat optreedt op allerlei plekken en in allerlei situaties.

Wanneer mensen wel concrete voorbeelden geven, gaat het vaak over solidariteit in de directe omgeving. Dat zien we bijvoorbeeld in dit citaat:

‘Een aantal burens zorgen er min of meer voor dat een andere buurvrouw van 95 jaar nog zelfstandig hier kan blijven wonen.’

In enkele gevallen wordt de rol van de overheid bij het tot stand komen van solidariteit benoemd. Mensen geven bijvoorbeeld aan dat solidariteit op een institutionele wijze invulling krijgt via belastingen, premies en toeslagen of in stelsels van zorg, sociale zekerheid of onderwijs.

‘Alle voorzieningen in Nederland samen met het belastingstelsel zijn een goed voorbeeld.’

‘Vormen van wetgeving waarbij herverdeling plaats vindt. Zorgkosten verzekering. Onderwijs.’

Mensen erkennen niet alleen dat de overheid een rol heeft, maar kennen daar ook waarde aan toe. Sommigen zijn bang dat bezuinigingen negatieve gevolgen zullen hebben.

‘Solidariteit betekent voor mij elkaar helpen problemen op te lossen en elkaar op te vangen wanneer het tegen zit. De overheid heeft hierin mijns inziens een duidelijke rol door voorzieningen te garanderen voor wanneer het tegenzit. Dat hier weer voorwaarden tegenover staan vind ik ook meer dan redelijk.’

'Het er voor zorgen dat mijn autistische neef een waardig leven heeft zonder dat op zijn bestaan zo bezuinigd wordt dat het lijkt dat hij niets waard is.'

Anderen bevragen de rol van de overheid of stellen juist heel expliciet dat de overheid een stap terug moet doen.

'Je naasten en dierbaren helpen in geval dat nodig is. Iedereen kan dat in het leven overkomen om afhankelijk te zijn van anderen. Zomaar altijd op de overheid leunen en daarop rekenen vind ik niet in orde. De incentive verdwijnt voor groepen mensen om zelf in actie te komen.'

'Meer voor elkaar opkomen. te beginnen in kleine kring (straat, dorp) als ieder voor zich opereert wordt de 'ik cultuur' gevoed. dit moet dan wel voor iedere bevolkingsgroep gaan gelden. dus meer samen werken maar met minder regeltjes van de overheid. Dit moet uit de mensen komen en niet door regels die worden opgelegd. We willen denk ik meer vrijheid van denken en doen in plaats van alles voorgedraaid krijgen door de overheid.'

'Solidariteit is doorgeschoten, te weinig mensen moeten voor teveel mensen betalen.'

2.3 Eigen ervaringen: het geven en ontvangen van solidariteit

Om na te gaan wat mensen verstaan onder solidariteit in hun directe omgeving, is de helft van de deelnemers aan het onderzoek gevraagd naar hun persoonlijke ervaringen, een kwart als 'aanbieder' en een kwart als 'ontvanger' van solidariteit. Ze kregen de volgende vragen:

– 'Het woord "solidariteit" heeft niet voor iedereen dezelfde betekenis.

Zou u hieronder een voorbeeld kunnen geven van een situatie waarin u solidariteit toonde met een ander / met andere mensen?'

– 'Het woord "solidariteit" heeft niet voor iedereen dezelfde betekenis.

Zou u hieronder een voorbeeld kunnen geven van een situatie waarin een ander/andere mensen solidariteit toonde(n) met u?'

Wanneer mensen hun persoonlijke ervaringen met solidariteit opschrijven, wordt opnieuw duidelijk dat solidariteit voor sommigen een heel breed begrip is waar bijna alles onder valt wat men voor een ander doet:

‘Wat is solidariteit tonen met iemand? Solidariteit is volgens mij saamhorigheidsgevoel, iets voor elkaar over hebben. Mijn vrouw heeft ervoor gezorgd dat ik naar een feest kon door huishoudelijke taken over te nemen, en dit doe ik ook voor haar bij gelegenheid.’

‘Hulp verleend bij een ongeluk. Hulp verleend bij iemand met een hartinfarct. Iemand een nieuw zwempak gegeven die wilde graag zwemmen en had geen geld voor een badpak. auto uitgeleend aan nichtje om haar kinderen naar school en zwemles en voetbal te brengen. Wekenlang tijdens een zeer koude winter. Verder kan ik zo snel niks meer bedenken, maar het zal best nog wel een hele waslijst zijn.’

Een enkeling heeft juist een heel concreet voorbeeld van solidariteit:

‘Wij hebben in de buurt een talentenbank opgericht waar iedereen met gesloten beurs elkaar helpt. Echter soms heeft iemand iets meer nodig en dan geven we hem een fiets om naar de middelbare school te gaan. We snappen het belang voor dit kind en later krijgen we dat in ruime mate terug. Bovendien is die jongen de enige die de I-pad kan maken dus win-win.’

Net als in het citaat hierboven hebben ook de meeste andere voorbeelden betrekking op situaties waarin iemand een ander (actief) heeft geholpen of waarin een ander dat voor die persoon deed. In de open antwoorden komen nog drie andere vormen van solidariteit voor. De tweede is iets passiever en betreft solidariteit als het verlenen van steun of meeleven met iemand in een moeilijke situatie.

‘Tijdens mijn operatie afgelopen februari, was mijn personeel zeer betrokken bij mij...’

‘Meeleven betonen na het breken van mijn voet.’

De derde vorm is solidair zijn met iemand anders door één lijn te trekken. Het gaat dan om de situatie waarin anderen partij voor iemand kiezen (of die persoon voor anderen), zijn verhaal ondersteunen en hem niet afvallen. De meeste voorbeelden hebben betrekking op het werk.

'Als in de winkel waar ik werk een probleem ontstaat tussen een klant en een van mijn collega's zorg ik altijd dat mijn collega en ik aan dezelfde kant staan qua idee of mening.'

'Mensen die voor me opkomen en me verdedigd hebben in mijn werk.'

De vierde vorm van solidariteit is die waarbij mensen rekening houden met de omstandigheden van één persoon of één persoon rekening houdt met de omstandigheden van anderen. Solidariteit is dan bijvoorbeeld het wijzigen van voorgenomen plannen zodat iedereen mee kan doen:

'Met vijf vriendinnen een datum afgesproken om naar de première van een film te gaan. Een week van tevoren hoort één van die vriendinnen dat ze voor een aantal weken opgenomen moet worden in het ziekenhuis. De anderen besluiten dan om niet naar de première te gaan maar te wachten totdat ze met zijn allen naar die film kunnen gaan.'

'Toen we met meerdere weg waren en 1 naar huis moest, zijn we mee gegaan. (Samen uit samen thuis) Weekend weg met anderen. Bestemming die voor iedereen te betalen is.'

Bovenstaande citaten maken ook duidelijk dat er grofweg drie groepen zijn met wie men in het persoonlijk leven solidair is of waarvan men solidariteit ervaart: burens, familie en vrienden of collega's. Enkele voorbeelden:

- Solidariteit met collega's: voor een collega inspringen, diensten ruilen, collega's helpen een bij reorganisatie, collega's steunen in hun opvattingen (tegenover klanten of de werkgever – één lijn trekken);
- Solidariteit met familie of vrienden: zorgen voor iemand in de omgeving die ziek of oud is, zorg en steun ontvangen bij overlijden of ziekte;
- Solidariteit met burens: de buurvrouw die geen rijbewijs heeft wegbrengen, boodschappen doen voor burens.

Bij deze vraag naar persoonlijke voorbeelden worden solidariteit via vrijwilligerswerk en goede doelen verhoudingsgewijs vaker genoemd dan in de vraag naar de betekenis van solidariteit. Hier worden ook (maar minder vaak) andere vormen van 'institutionele' solidariteit genoemd, zoals solidariteit via vakbonden of via de overheid (belasting betalen). Ook de voedselbank wordt een paar keer genoemd als een voorbeeld van solidariteit.

‘Vrijwilligerswerk. Ik zit in het bestuur van een stichting die zich inzet voor mensen met een verstandelijke beperking.’

‘Via FNV-Bondgenoten.’

2.4 Reflecties op de betekenis van solidariteit

De analyse van de antwoorden op de vraag naar associaties en naar de betekenis van solidariteit maakt een aantal dingen duidelijk. In de eerste plaats wordt solidariteit door de meeste mensen opgevat als een heel breed begrip waarbij de woorden ‘samen’ en ‘met elkaar’ centraal staan. Solidariteit is voor sommige mensen alles wat je voor een ander doet. Het woord lijkt soms synoniem met ‘iets voor een ander over hebben’ of ‘hulpvaardigheid’.

In de tweede plaats – en het verlengde van het vorige punt – is solidariteit iets wat zich op vele niveaus en in vele vormen voordoet. Het omvat alles wat mensen voor elkaar doen. Wanneer mensen voorbeelden noemen, hebben ze het vaker over solidariteit in de directe omgeving dan over ‘institutionele’ solidariteit via overheid, vakbonden of het maatschappelijk middenveld. In de antwoorden zien we vrijwel geen weerslag van recente publieke debatten waarin solidariteit een rol speelde, zoals die over de pensioenen, de AOW, generatieverschillen of de zorgpremie. De associaties met het begrip solidariteit maken dat het iets kan zijn dat we gezamenlijk voor (onbekende) anderen doen, maar ook dat het iets is dat in onze directe omgeving voorkomt, waarin we een buurvrouw of collega steunen. Daarbij wordt solidariteit vaker opgevat in een (persoonlijke) sociale betekenis dan in een financiële betekenis. Wat mensen voor een ander kunnen en willen doen komt sterker naar voren dan de wijze waarop dit financieel wordt geregeld.

In de derde plaats lijkt solidariteit een positieve connotatie te hebben. Hoewel het in de meeste open antwoorden niet expliciet naar voren komt, zijn de veelgenoemde associaties als ‘samen’ en ‘voor elkaar’ positief en sociaal van aard. Solidariteit bevat dingen die je voor elkaar doet. Sommige beschrijvingen zijn wel expliciet positief: het is ‘noodzakelijk’, het ‘zorgt dat mensen samen sterker staan’, de groep als geheel wordt er ‘beter’ van.

In de vierde plaats is solidariteit iets ‘actiefs’. De beschrijvingen en voorbeelden van solidariteit hebben in de meeste gevallen een actief karakter.

Het vereist actie (materiele of immateriële steun). Je kunt iets *doen* voor iemand: opkomen voor iemand, protest, steun, hulp, geld geven.

Noten

- 1 Men kreeg vijf kleine vakjes te zien en kon per vakje enkele woorden opschrijven. Als we het hierna over ‘associaties’ hebben, dan bedoelen we één vakje. Zo’n associatie kan dus bestaan uit een enkel woord of een paar woorden. Wanneer mensen meer vakjes invullen, hebben ze dus meerdere associaties. Gemiddeld heeft men drie associaties bij solidariteit (en vult dus drie vakjes in).
- 2 Ter vergelijking: bij een onderzoek naar privatisering vroegen we mensen om hun associaties bij dat woord op te schrijven. Daar wist 63% een associatie te noemen. Het woord solidariteit roept dus bij veel meer mensen een associatie op. Zie J. den Ridder en P. Dekker, *Op afstand gezet. Een onderzoek van de publieke opinie op verzoek van de Parlementaire Onderzoekscommissie ‘Privatisering en verzelfstandiging’*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2012, p. 35.
- 3 Om het aandeel mensen dat een woord noemt te tellen is gebruik gemaakt van het softwareprogramma WordStat. Bij de genoemde ‘hoofdtrefwoorden’ zijn ook verkeerd gespelde varianten en andere vormen en verbuigingen (bijvoorbeeld ‘respecteren’ in het geval van ‘respect’) meegenomen. Voorzetsels en andere woorden met weinig zelfstandige betekenis zijn hierbij niet meegenomen.
- 4 Omdat het hier om spontane antwoorden gaat, zijn de percentages lager dan bij gesloten vragen. Mensen kunnen alle termen opschrijven die ze bedenken en dat zorgt voor een veel grotere diversiteit aan antwoorden dan bij gesloten vragen. Wanneer 37% van de mensen spontaan hetzelfde woord noemt, beschouwen we dat dus als veel.

3

Stellingnames

We hebben aan de geënquêteerden vijf stellingen voorgelegd: twee over de feitelijke ontwikkeling van solidariteit in de maatschappij, twee over de gewenste rol van de overheid bij het tot stand brengen van solidariteit en één over hoe men zelf geholpen zou willen worden.

Nederlanders zien in groten getale de solidariteit verminderen in de samenleving. Een zeer ruime meerderheid stemt in met de stelling dat het in ons land 'steeds meer ieder voor zich wordt' (82% van de ondervraagden in ons onderzoek; tabel 1). Slechts een kleine minderheid meent dat we nog minstens zo solidair zijn als een kwart eeuw geleden (11%; 63% wijst die stelling af).

Hoewel we bij de associaties zagen dat solidariteit wordt opgevat als een heel breed begrip dat niet per se iets met de overheid te maken heeft, zien de meeste mensen desgevraagd wel een rol voor de overheid. Een meerderheid acht de overheid onmisbaar voor het behoud van solidariteit tussen sterken en zwakken in de samenleving (64%). Een terugtrekking van de overheid op dit punt om meer ruimte te geven aan de spontane solidariteit in de samenleving kan slechts op weinig instemming rekenen (15% voorstanders van stelling 4; 47% tegen). Een grote groep van 33% stelt zich neutraal op.

Toegesпитst op wie financieel is aangewezen op maatschappelijke solidariteit laten de cijfers bij de laatste stelling zien dat ook de vruchten van meer 'eigen verantwoordelijkheid' niet zeer begeerd zijn: 20% van onze ondervraagden zou in het geval van financiële nood liever door mensen uit de buurt geholpen worden dan door de gemeente, 38% wil dat niet. Wat opvalt is dat de grootste groep (37%) niet tussen beide opties kan kiezen en 'neutraal' invult.

Tabel 1

Opvattingen over stellingen over solidariteit, bevolking van 18 jaar en ouder, 2013 (in procenten)^a

	<i>zeer</i>					<i>ik weet</i>
	<i>oneens</i>	<i>oneens</i>	<i>neutraal</i>	<i>eens</i>	<i>zeer eens</i>	<i>het niet</i>
1. 'Het wordt in Nederland steeds meer ieder voor zich.'	0	6	11	49	33	1
2. 'Nederlanders zijn nu minstens zo solidair met elkaar als 20 à 30 jaar geleden.'	10	53	18	9	2	9
3. 'De overheid is onmisbaar voor de solidariteit tussen sterken en zwakken.'	1	10	21	44	20	3
4. 'De overheid moet minder solidariteit in de samenleving organiseren en dat meer aan de mensen zelf overlaten.'	7	40	33	12	3	5
5. 'In het geval van financiële problemen zou ik liever geholpen worden door mensen uit de buurt dan door de gemeente.'	5	33	37	16	4	5

a Om te bevorderen dat mensen de stellingen afzonderlijk beoordelen en niet gemakkelijk voor 'consistente' voorkeuren kiezen, zijn de stellingen in een andere volgorde gepresenteerd, namelijk achtereenvolgens 3, 1, 5, 2 en 4.

Bron: SCP (SOS'13)

De mate van instemming en afwijzing van de stellingen verschilt tussen groepen. In tabel 2 brengen we dat in kaart voor een aantal sociaaldemografische categorieën en groepen met verschillende partijpolitieke voorkeuren. Dat doen we steeds met één cijfer, namelijk het verschil tussen het aandeel voorstanders en het aandeel tegenstanders van de stellingen. Dat leest lastiger dan wanneer we het percentage voorstanders zouden weergeven, maar dat kencijfer geeft geen goede indruk van verschillen tussen groepen als daarin de aandelen mensen zonder mening ('neutraal' en 'ik weet het niet') sterk verschillen. Dat is soms het geval. In tabel 2 geven

positieve scores aan dat er meer voor- dan tegenstanders van de stelling zijn, en negatieve scores dat er meer tegenstanders zijn.

Tabel 2

Nettosteun voor stellingen over solidariteit, bevolking van 18+ (in procentpunten)^a

	<i>meer ieder voor zich^b</i>	<i>minstens zo solidair^c</i>	<i>overheid onmisbaar^d</i>	<i>minder overheid^e</i>	<i>liever steun uit de buurt^f</i>
allen	+76	-53	+52	-31	-18
man (50%)	+77	-52	+51	-28	-15
vrouw (50%)	+75	-54	+53	-34	-20
18-34 (30%)	+70	-46	+48	-31	-13
35-54 (41%)	+77	-56	+52	-35	-18
55+ (30%)	+81	-55	+56	-25	-22
lageropgeleid (20%)	+85	-60	+35	-18	-8
middengroep (43%)	+80	-54	+49	-33	-12
hogeropgeleid (36%)	+67	-47	+65	-35	-30
<i>benedenmodaal</i>					
gezinsinkomen (18%)	+72	-55	+46	-29	-17
ongeveer modaal (33%)	+83	-59	+53	-31	-16
bovenmodaal (43%)	+72	-48	+56	-30	-19
studie (11%)	+58	-41	+43	-29	+1
werk particuliere sector (52%)	+77	-55	+53	-31	-22
werk publieke sector (11%)	+80	-60	+61	-37	-24
uitkering (AOW etc.) (19%)	+80	-52	+52	-28	-18
minst stedelijk (50%)	+76	-52	+51	-32	-13
meest stedelijk (50%)	+76	-54	+53	-29	-23
CDA/CU/SGP (12%) ^g	+75	-51	+70	-33	-11
D66/GL (12%)	+59	-31	+65	-38	-36
PvdA (10%)	+76	-58	+74	-62	-43
SP (10%)	+91	-75	+57	-42	-14
VVD (10%)	+67	-46	+62	-18	-22

a Opgenomen zijn alleen categorieën met meer dan 100 respondenten; vermeld zijn verschillen tussen percentages voorstanders en tegenstanders van de stellingen (dus +76 bij allen bij de eerste stelling is de resultante van 82% die het (zeer) eens is min 6% die het (zeer) oneens is (zie tabel 1).

b 'Het wordt in Nederland steeds meer ieder voor zich.'

c 'Nederlanders zijn nu minstens zo solidair met elkaar als 20 à 30 jaar geleden.'

d 'De overheid is onmisbaar voor de solidariteit tussen sterken en zwakken.'

e 'De overheid moet minder solidariteit in de samenleving organiseren en dat meer aan de mensen zelf overlaten.'

f 'In het geval van financiële problemen zou ik liever geholpen worden door mensen uit de buurt dan door de gemeente.'

g Stemintenties als er nu Kamerverkiezingen zouden zijn. De confessionele en de links-liberale partijen zijn samengevoegd; andere kleine partijen en de grote groep die het nog niet weet, zijn weggelaten.

Bron: SCP (SOS'13)

In alle categorieën zijn veel meer voorstanders dan tegenstanders van de stelling dat het steeds meer ieder voor zich wordt; het meest pessimistisch op dit punt is de SP-aanhang (+90 = 91% eens - 1% oneens), het minst de D66/GroenLinks-aanhang (+59 = 70% eens - 11% oneens) en wie studeert (+58 = 67% eens - 8% oneens). Ook de stelling dat we nu minstens zo solidair zijn als 20 tot 30 jaar geleden ondervindt in alle categorieën meer afwijzing dan instemming. De verhoudingen zijn grosso modo het spiegelbeeld van die in de eerste kolom. Bij de SP'ers is de afwijzing het sterkst (-75 = 1% eens - 76% oneens), bij de stemmers op D66 en GroenLinks het zwakst (-31 = 16% eens - 47% oneens).

Bij de stelling dat de overheid onmisbaar is, is in alle categorieën de instemming groter dan de afwijzing. Bij alle genoemde partijen is de steun voor de overheid groter dan gemiddeld (de twijfel zit bij niet-vermelde kleinere categorieën zoals niet-stemmers en Pvv-stemmers en de grote groep die geen partijvoorkeur heeft). Er is hier een opvallend groot verschil tussen lageropgeleiden (+35 = 51% eens - 16% oneens) en hogeropgeleiden (+65 = 74% eens - 9% oneens).

In de lijn daarvan, maar minder uitgesproken, ligt het verschil tussen beide opleidingsgroepen bij de stelling dat de overheid moet terugtreden bij de organisatie van de solidariteit, een idee dat in alle categorieën meer wordt afgewezen dan gesteund. Hogeropgeleiden wijzen het sterker af (-35 = 17% eens = 52% oneens) dan lageropgeleiden (-18 = 19% eens - 37% oneens). Het grootste verschil is hier weer partijpolitiek, nu tussen een sterk afwijzende PvdA-aanhang (-62 = 8% eens - 70% oneens) en een zwak afwijzende VVD-achterban (-18 = 26% eens - 44% oneens).

Bij de laatste stelling, over de eigen voorkeur in het geval van financiële nood, wordt steun door de buurt in plaats van de gemeente over de hele linie meer afgewezen dan gesteund, maar veelal niet sterk en bij de studenten (+1) zelfs helemaal niet. De afwijzing is groter bij ouderen (-22) dan bij jongeren (-13), groter in de stad (-23) dan daarbuiten (-13) en aanzienlijk groter bij hogeropgeleiden (-30) dan bij lageropgeleiden (-8). Partijpolitiek contrasteren nu de aanhang van PvdA (-43) en D66/GroenLinks (-36) met de aanhang van SP (-14) en de confessionele partijen (-11).

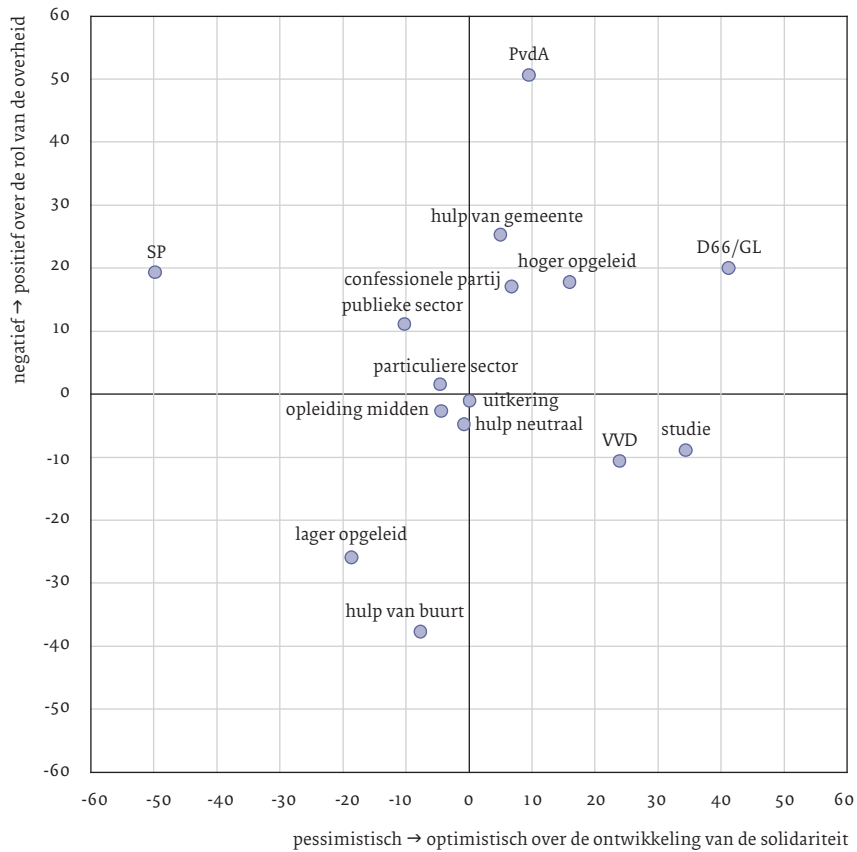
Een intrigerende bevinding in tabel 2 is dat hogeropgeleiden meer dan lageropgeleiden voor solidariteit door de overheid zijn: mensen die de overheid onmisbaar vinden en niet willen dat de overheid zich terugtrekt zijn er sterker in de meerderheid. Waarom? Zullen lageropgeleiden vanwege een zwakkere sociaaleconomische positie toch vaker op de overheid (en het door haar gereguleerde socialezekerheidsstelsel) zijn aangewezen en zullen hogeropgeleiden toch vaker het vertrouwen hebben dat ze zichzelf wel kunnen redden? Een mogelijke verklaring kan liggen in de veelvuldig geconstateerde omstandigheid dat hogeropgeleiden in het algemeen meer vertrouwen in de overheid hebben. Ze zullen er ook voor het organiseren van solidariteit meer van verwachten. Misschien is dat ook wel zo omdat ze minder negatieve persoonlijke ervaringen hebben met de uitvoering van die solidariteit, omdat ze gemakkelijker gebruikmaken van de regelingen of juist ook omdat ze er geen gebruik van hoeven te maken. Helaas beschikken we in ons onderzoek niet over gegevens (vragen naar politiek (zelf) vertrouwen; ervaringen met overheidsregelingen) om deze verklaringen te toetsen.

Ter afsluiting van deze paragraaf vatten we in figuur 2 de belangrijkste verschillen samen. Met weglating van de laatste stelling over de persoonlijke hulpvoorkeur zijn er twee dimensies te onderscheiden: een dimensie van optimisme versus pessimisme over de ontwikkeling van de solidariteit (vooral gebaseerd op de eerste twee stellingen in tabel 1) en een dimensie van een positieve versus een negatieve waardering van de rol van de overheid (vooral gebaseerd op de derde en vierde stelling). Op het snijpunt van de assen, met de waarde nul op beide dimensies, staat de gemiddelde Nederlander qua percepties van de ontwikkeling van solidariteit en gewenste rol van de overheid. Die blijkt hier samen te vallen met de gemiddelde uitkeringsontvanger, maar dat is waarschijnlijk minder opmerkelijk dan

het lijkt wanneer men bedenkt dat het daarbij vooral om gepensioneerden, ontvangers van AOW-uitkeringen, gaat.

Figuur 2

Posities van diverse bevolkingscategorieën ten aanzien van de gepercipieerde ontwikkeling van de maatschappelijke solidariteit en de gewenste rol van de overheid^a



a De dimensies zijn de Varimax-geroteerde principale componenten (* 100) in de reacties op de eerste vier stellingen in tabel 1. Samen verklaren de componenten 69% van de variantie.

Bron: SCP (SOS'13)

In de figuur staan de gemiddelde posities van de opleidingsniveaus, sociaaleconomische categorieën en partijvoorkeuren uit tabel 2 en groepen die zich onderscheiden qua reacties op de vijfde stelling: mensen die in geval van financiële nood zelf het liefst hulp uit de buurt zouden hebben, mensen die door de gemeente geholpen willen worden of degenen die daarin neutraal staan. De laatstgenoemde groepen onderscheiden zich weinig in hun gemiddelde percepties van de ontwikkeling van de solidariteit. Wie liever door de buurt geholpen zou worden staat echter duidelijk negatiever tegenover de rol van de overheid dan wie liever steun krijgt van de gemeente. In de lijn van de verschillen op de afzonderlijke stellingen in tabel 2 is de opvallend pessimistische positie van de SP-aanhang en de zeer positieve houding tegenover de overheid van de PvdA-aanhang. In die houding verschillen de aanhangers van de SP, die van de confessionele partijen en die van D66/GroenLinks gemiddeld niet noemenswaardig. De aanhang van de VVD heeft minder fiducia in de overheid, iets minder dan de gemiddelde Nederlander. In de beide dimensies van solidariteit staan studenten dicht bij de VVD-aanhang. Werkenden en uitkeringsgerechtigden staan dicht bij elkaar in het midden. Lager- en hogeropgeleiden staan tegenover elkaar als pessimistisch en negatief over de overheid respectievelijk optimistisch en positief over de overheid.

4

De overheid of ‘de mensen zelf’?

De stelling ‘De overheid moet minder solidariteit in de samenleving organiseren en dat meer aan de mensen zelf overlaten’ raakt de kern van huidige discussies over solidariteit, de toekomst van de verzorgingsstaat en de wenselijkheid van meer eigen verantwoordelijkheid. Bij deze stelling (als laatste van de vijf stellingen opgenomen op de vragenlijst) hebben we een kwart van de respondenten gevraagd hun antwoord toe te lichten.¹

Wat zijn de belangrijkste argumenten pro en contra de stelling?

De tegenstanders, met 47% de grootste groep, voeren vaak aan dat er zonder de overheid onvoldoende solidariteit zal worden opgebracht, ofwel omdat mensen daar (tegenwoordig) onvoldoende toe geneigd zijn (‘mentaliteit’, ‘individualisering’, ‘mensen worden egoïstischer’), ofwel omdat ze daar door omstandigheden onvoldoende toe in staat zijn (men kent elkaar niet meer, men leeft in gescheiden werelden). Enkele argumenten:

‘Solidariteit is goed maar de samenleving is zo ieder voor zichzelf dat er niet meer gedacht wordt aan elkaar helpen. Hier op het eiland staan mensen nog steeds voor elkaar klaar gelukkig, maar op het vasteland kennen heel veel mensen hun burens niet eens hoe kun je daar solidariteit verwachten.’

‘De mensen zijn niet meer in staat solidair te zijn. Als de overheid het niet meer doet wie moet dan nog op de zwakkeren letten.’

‘De samenleving is op dit moment niet in staat zelf solidariteit te creëren. De bevolkingsgroepen in NL zijn op dit moment zo verdeeld, dat deze feitelijk elkaar niet als vanzelfsprekend willen helpen. Dit geldt zowel voor de top van de maatschappij als de onderkant van de maatschappij. Een rol van de overheid hierin is dan ook essentieel.’

Daarnaast wordt gesteld dat de overheid het goede voorbeeld moet geven, moet stimuleren en dat iedereen solidair moet zijn, dus ook de overheid:

‘Alle hulp en kennis is welkom. Overheid heeft deels een opvoedende rol en voorbeeldfunctie. Inzicht geven in solidariteit hoort daarbij. Mensen kunnen dit vervolgens zelf binnen persoonlijke kringen oppakken en doorgeven.’

‘De overheid kan door voorzieningen zo te organiseren, ervoor zorgen dat mensen eerder geneigd zijn met elkaar op te trekken om de zwakkeren in de samenleving te ondersteunen.’

‘Ik denk dat iedereen een verantwoordelijkheid voor heeft, de overheid even veel als de mensen zelf. De overheid heeft hierin een voorbeeldfunctie, denk ik.’

Ten derde voeren enkelen aan dat het voor de zwakkeren wellicht prettiger is om door de overheid geholpen te worden dan op eigen initiatief door medeburgers:

‘... Niet iedereen die het minder goed heeft kent mensen die het een stuk beter hebben. En, wanneer er vanuit de overheid solidariteit ‘opgelegd wordt’, bijvoorbeeld met belastingen en toeslagen, hoeven mensen zich tegenover elkaar niet schuldig of beschaamd te voelen.’

‘Aan de mensen zelf overlaten is beste maar misschien soms ook moeilijk voor de ‘zwakkere’. Die kan daardoor het gevoel krijgen erg afhankelijk te zijn van anderen. Een vangnet door de overheid lijkt me dan ook erg nodig.’

De voorstanders van minder overheidssolidariteit, met 15% een relatief beperkte groep, voeren aan dat de overheid solidariteit niet kan bevorderen, principieel niet of in ieder geval weinig effectief of met hoge kosten:

‘Regelen van bovenaf is niet effectief. Mensen laten zich niet organiseren.’

‘... Als de burgers het belang van solidariteit niet inzien, dan is het werk van de overheid als het trekken aan een dood paard. Het omzien naar elkaar vindt zijn grondslag niet alleen in wetten of regels, maar vooral in het hart van mensen. Gewoon onvoorwaardelijke liefde naar elkaar toe, doe wonderen en maakt samen leven echt

een samenleving, waarin iedereen arm of rijk, ziek of gezond, etc. een rol heeft.'

'Ik denk dat de overheid dat niet kan. Het zit in de mens of niet.'

Er wordt ook gesteld dat de overheidsbemoeyenis perverse effecten zal hebben. Bij de sterkeren roept afgedwongen solidariteit verzet op en de zwakkeren worden afhankelijk gemaakt:

'Solidariteit moet uit de mens komen (karakter) en niet door de overheid verplicht worden. Overheid kan geen karaktertrek verplichten: dit roept op tot verzet.'

'... hoe meer een overheid doet, hoe meer daar ook naar gekeken zal worden en van verlangd zal worden.'

'Laat uit de mensen zelf iets van solidariteit komen. Als de overheid iets opdringt kunnen mensen er ook lui en onverschillig door worden.'

Los van de effectiviteit speelt gehechtheid aan de eigen vrijheid en aversie tegen betutteling:

'Betuttelend optreden regering stel ik niet op prijs. Werkt volgens mij averechts.'

'Ik wil het niet opgedrongen krijgen om iedereen te helpen. Ik vind het niet bij iedereen nodig (eigen schuld soms) en wil invloed hebben op de manier waarop ik kan helpen.'

'Solidariteit die van bovenaf gedicteerd wordt geeft mij een gevoel van onmacht. Dichterbij heb ik de mogelijkheid door bv. discussie mijn mening bij te stellen of te staven. Van bovenaf voel ik me vaak schuldig en vraag me af of dit terecht is.'

Mensen die zich neutraal opstellen (zo'n 33%) combineren de argumenten van voor- en tegenstanders en wijzen daarnaast op de wenselijkheid van een balans of stellen dat ze er niet zo goed over kunnen oordelen. Een enkel citaat:

'Eerlijk gezegd durf ik daar geen uitspraak over te doen. Het ligt namelijk altijd aan beide kanten. Als de overheid iets organiseert, dan kan het goed uitpakken en dus

zorgen voor meer solidariteit, maar het kan ook zorgen voor juist veel minder solidariteit. Als je het aan mensen zelf overlaat, dan ligt het eraan of mensen goed met elkaar kunnen opschieten, hoe ze zijn opgegroeid, in wat voor wijk ze komen of er sprake is van segregatie, ect. Bijvoorbeeld in een dorp is de solidariteit groot, omdat mensen meer op elkaar steunen. Evenals in een arme wijk in de stad waar de burens elkaar kennen en elkaar dingen uitlenen. Maar het kan ook zijn dat burens elkaar nauwelijks kennen en ook gewoon geen contact opzoeken.'

Veel voor- en tegenstanders lijken van hetzelfde principe uit te gaan. Het is beter als de mensen uit zichzelf solidair zijn, maar als dat onvoldoende gebeurt, moet de overheid wat doen. Ze verschillen echter van mening over de vraag in hoeverre er spontaan onvoldoende wordt gedaan en dus overheidsingrijpen geboden is. Daarnaast valt een verschil in de waardering of verwachtingen van overheidsoptreden op. De voorstanders zijn vrijwel altijd negatief gestemd om de bovengenoemde redenen: de overheid is weinig effectief en bureaucratisch en ondergraaft de eigen verantwoordelijkheid van zwakkeren en sterkeren. Bij de tegenstanders is men ook nog wel positief gestemd: de overheid moet het goede voorbeeld geven. Tot besluit van deze tegengestelde visies op effecten van bemoeienis van de overheid met de solidariteit, nog een enkel citaat van een voorstandster en een tegenstander van de stelling:

'Als de overheid een stem heeft dan wordt die bemoeienis omgeven door regels, die de hulp aan anderen inperkt. Als we zelf in onze leefomgeving iets voor een ander kunnen betekenen dan gaat dat 1. veel sneller, 2. op maat.'

'Als de overheid solidariteit niet stimuleert hebben we over een aantal jaren een mentaliteit van 'ieder voor zichzelf' en is er geen sprake meer van solidariteit.'

Noot

- 1 Van de 267 respondenten die daarom zijn gevraagd, schrijven er 212 iets op. Ze wijken iets af van de hele populatie: 30% is neutraal (33% in tabel 1) en 51% is het (zeer) oneens met de stelling (46% in tabel 1). Het is waarschijnlijk dat mensen die neutraal zijn minder snel een toelichting geven en mogelijk dat mensen die de stelling afwijzen dat

het gemakkelijkst kunnen beargumenteren. Het kan ook zijn dat men gevraagd om een toelichting in tweede instantie wat vaker tot een afwijzing komt. We kunnen achteraf niet nagaan wat het is, maar de vertekening is sowieso klein en voor de inhoud van de argumenten zal het niet uitmaken.

Onderzoeksverantwoording

Dit rapport doet verslag van een klein survey-onderzoek op verzoek van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling ter gelegenheid van het uitkomen van zijn advies *Rondje voor de publieke zaak. Pleidooi voor de solidaire ervaring*. Aan een steekproef van Nederlanders van 18 jaar en ouder is tussen 22 april en 2 mei 2013 een vragenlijst voorgelegd met voor iedereen de vraag om trefwoorden op te schrijven, gevolgd door vijf gesloten vragen naar de mening over evenzoveel stellingen. Daarna volgde er voor telkens een willekeurig gekozen kwart van de respondenten een andere open vraag en tot slot was er voor iedereen een vraag naar stemintenties als er ten tijde van de ondervraging Kamerverkiezingen zouden zijn.

Het veldwerk is uitgevoerd door MarketResponse, gebruikmakend van 'De Onderzoek Groep', een op basis van random telefonische benadering samengesteld bestand van mensen die bereid zijn om zo nu en dan aan onderzoek mee te doen. Van de deelnemers die aan internetsurveys willen meewerken, zijn er 2.973 benaderd met een e-mail met een link naar de vragenlijst en de volgende tekst: 'Hierbij ontvangt u een uitnodiging deel te nemen aan een kort onderzoek over een maatschappelijk onderwerp. Dit korte onderzoek vindt plaats in opdracht van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.' Van de benaderden hebben er 1.077 een volledige vragenlijst ingevuld, met een oververtegenwoordiging van hogeropgeleiden. Hiervoor (en voor afwijkingen op sekse, leeftijd en regio) wordt gecorrigeerd door weging (weegfactoren tussen 0,5 en 2,6; wegefficiëncy 88%). De kwantitatieve gegevens in dit rapport zijn gewogen. Zie verder Imre van Rooijen en Petra van Laar, *Onderzoekstechnische verantwoording Opinieonderzoek Solidariteit (project 18917)*. Leusden: Marketresponse, mei 2013 (http://adviesorgaan-rmo.nl/Publicaties/Adviezen/Rondje_voor_de_publieke_zaak_mei_2013). Aan de antwoorden op de voor ons gestelde vragen zijn eerder voor 'De Onderzoek Groep' verzamelde voornamelijk sociaaldemografische gegevens van de respondenten toegevoegd. We noemen het bestand Survey Opinions over Solidariteit 2013, afgekort sos'13.

Evenals in ander onderzoek verschilt tussen categorieën respondenten de mate waarin meningen worden gegeven en open vragen worden beant-

woord. Van lageropgeleiden hebben we om drie redenen minder informatie uit de trefwoordvraag en open vragen: 1. ze hebben minder deelgenomen aan de enquête (en daarvoor biedt weging bij deze vragen geen compensatie), 2. ze geven minder vaak antwoord op open vragen (zie de tabel hieronder), en 3. als ze antwoord geven, doen ze dat gemiddeld met minder tekst dan hogeropgeleiden. In de trefwoorden en open antwoorden klinkt de stem van lageropgeleiden dus minder goed door.

De bijlagentabel geeft informatie voor de tweede factor, ook voor verschillen naar sekse en leeftijd. We zien voortdurend grote verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden. Jongeren geven voortdurend minder antwoord dan ouderen. De sekseverschillen zijn verwaarloosbaar op één uitzondering na: mannen vertellen vaker hoe zij solidair waren met anderen.

Bijlagentabel

Respons voor V32-V34 naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau, 2012

	trefwoorden- vraag naar associaties (§2)	open vraag naar betekenis solidariteit (§2)	open vraag naar getoonde solidariteit (§3)	open vraag naar onder- vonden solidariteit (§3)	toelichtings- vraag stelling 5 (§4)
allen	90	67	53	39	81
mannen	90	69	56	38	82
vrouwen	91	65	49	40	81
18-34-jarigem	84	63	41	32	74
35-54-jarigen	91	66	56	40	85
55-plussers	93	72	53	41	81
lageropgeleiden	78	57	36	28	67
middengroep	89	63	50	40	82
hogeropgeleiden	96	75	62	42	86

Bron: SCP (SOS'13; ongewogen resultaten)